

ОСОБЛИВОСТІ МУЗЕЙНОГО НАУКОВОГО КОМПЛЕКТУВАННЯ

УДК 069.8(1-4)"2009/2017": 94(100)"1914/1918"

© *Тетяна СТІХАРСЬКА*

МУЗЕЙНИЙ ПРОЕКТ «ПЕРША СВІТОВА. УКРАЇНСЬКИЙ ФАКТОР». ПЕРШІ КРОКИ

Висвітлюються перші спроби науковців Національного музею історії України у Другій світовій війні через виставкові проекти показати найбільші світові катастрофи ХХ століття – Першу та Другу світові війни, у ході підготовки до яких та дослідження фондової колекції музею і зародилась ідея нового музейного проекту «Перша світова. Український фактор». Аналізуються перші кроки реалізації проекту.

Ключові слова: *Перша світова війна, Національний музей історії України у Другій світовій війні, виставкові проекти, фондова колекція музею.*

Гіркий досвід багатовікового бездержавного існування змушує нас, українців, знову і знову повертатися до трагічного минулого, щоб засвоїти повчальні уроки і запам'ятати їх назавжди. Отож усебічно досліджуючи події Другої світової війни, насамперед її український складник, науковці Меморіального комплексу не залишають поза увагою передумов цієї планетарної трагедії людства.

Збройні протистояння, як правило, не тільки не вирішують давніх протиріч, що стали причиною конфлікту, а й, породжуючи нові, змушують людство знову братися за зброю. Масштабне й кровопролитне зіткнення, яке увійшло в історію за назвою «Друга світова війна», спалахнуло з жарин нерозв'язаних соціально-політичних проблем, що тліли на згарищі Першої світової війни. Війни, яка розвела синів України, розділеної по Збручу, по різні сторони фронту. Майже 3,5 млн українців мобілізували в 1914 – 1917 рр. до армії Російської імперії [3, 43]. У складі армії іншої імперії, Австро-Угорської, воювало близько 300 тис. українців [1, 163]. Вони віддавали життя, здоров'я, воюючи «брат проти брата», за інтереси чужих держав, які Україну і українців вважали виключно ресурсом – людським, матеріальним, політичним, який використовували в протистоянні. Як результат – наша земля стала однією з головних арен світового поля бою, а наші співвітчизники – воїнами майже всіх армій, що пройшли її теренами.

Перша світова війна стала для українців справжньою національною трагедією. Єдиним позитивним для України наслідком війни стало те, що вона призвела до падіння чотирьох імперій – Російської, Німецької, Австро-Угорської і Османської та докорінної зміни геополітичної обстановки в світі. На місці зниклих імперій були створені нові держави, зокрема й Українська. Проте за тих складних обставин вона не змогла вистояти та утвердитися, тому більша її частина увійшла до складу Радянського Союзу, а західноукраїнські землі приєдналися до Польщі, Чехословаччини та Румунії.

Уперше науковці музею поєднали розповіді про найбільші трагедії ХХ ст. у вересні 2009 р. на виставці «Світові війни мовою плаката», приуроченій до 95-ї та 70-ї річниць початку Першої і Другої світових воєн. На виставковій площі презентували понад 200 музейних предметів.

Виставка була створена на основі плакатів періоду двох світових воєн з фондів Меморіального комплексу, інших музеїв й архівів та приватних колекцій відомих колекціонерів. Головною метою виставки стала активізація пам'яті суспільства про жахливі світові катастрофи минулого століття, які завдали людству незмірних втрат і бідувань та розуміння того, що трагедію українського народу під час світових воєн поглиблювала його бездержавність, але попри всі труднощі та перешкоди, він зберігся як нація, зробив вагомий внесок у здобуття перемоги й миру.

Результатом плідної співпраці науковців музею з бельгійським колекціонером Мартіном Богартом під час роботи над виставкою стало поповнення фондової колекції Меморіалу плакатами періоду Першої світової війни. 11 репродукцій плакатів художників країн Антанти (Бельгії, Франції, Великої Британії) з особистого архіву колекціонера були передані до Меморіального комплексу [4].

Стало зрозуміло, що до теми Першої світової доведеться повертатися ще не раз, а для цього необхідно було мати статистичні дані щодо наявності матеріалів із теми у фондових колекціях музею.

Таке дослідження, підсумком якого став інформаційно-довідковий показник «Учасники Першої та Другої світових воєн (на матеріалах фондозбірні Меморіального комплексу)», провела старший науковий співробітник Жанна Очеретяна. Ось деякі виведені нею показники.

Близько 80 персоналій, чиї матеріали зберігаються у фондах музею, були учасниками двох світових воєн. Серед них: 5 – повних та 11 – кавалерів Георгіївського хреста, 1 – чотириразовий Герой Радянського Союзу, 1 – тричі Герой Радянського Союзу, 8 – двічі Героїв Радянського Союзу, 21 – Герой Радянського Союзу, 1 – Герой Соціалістичної Праці, 6 – Маршалів Радянського Союзу, 30 – воєначальників, 8 – партизанів, 3 – підпільники, 6 – трудівників тилу, 2 – військово-вслужбовці Угорської армії та 1 – Чехословацького армійського корпусу.

Результати цього дослідження використали науковці музею під час роботи над виставковим проектом «Апокаліпсис ХХ століття. Світові війни»,

присвяченим 100-річчю від початку Першої та 75-річчю від початку Другої світових воєн, відкриття якого відбулось у вересні 2014 р.

Проект ставив за мету в черговий раз акцентувати антилюдський, антигуманний характер світових воєн, а також застерегти від розпалювання нової планетарної воєнної катастрофи, початком якої можуть стати бойові дії на Сході України.

На виставці вперше були представлені унікальні артефакти Першої світової війни з фондової колекції музею. Серед них матеріали киянина Леоніда Васильовича Соханьова – фельдшера санітарного поїзда № 3003. Це, зокрема, фото, на якому він із дружиною, та лист до родини, датований 1916 р. [5]. У 1930 р. Л.В. Соханьов був репресований, з ув'язнення повернувся в 1933 р. хворим на сухоти, через рік помер. Уже у роки Другої світової війни його донька Людмила Старостенко, військовий лікар, пройшла фронтовими шляхами по Україні, була учасником бойових дій на території Чехословаччини, Німеччини. Саме вона свого часу й передала з родинного архіву особисті матеріали та матеріали батьків до музею.

Увагу відвідувачів викликали листи родини медиків Гридньових, датовані 1914 – 1915 рр. Цікава історія того, як потрапили ці експонати до фондової колекції музею. У 1987 р. будівельники ремонтували старий будинок на вул. Саксаганського і в його стіні знайшли замуровану пачку листів, поштових карток, які добре збереглися. Олександр Павлович Гридньов – учасник Першої світової війни, як лікар брав участь у боях на Південно-Західному фронті. Його дружина Лідія Василівна в цей час працювала в акушерській клініці Кирилівської лікарні м. Києва, мешкала на вул. Маріїнсько-Благовещенській (нині вул. Саксаганського). У фондозбірні музею зберігається 10 унікальних артефактів, періоду Першої світової війни: це художні трофейні листівки, листи, фотосвітлина [6]. Їх зміст відтворює дух того часу, розкриває ніжні почуття двох закоханих, підкреслює їхню вихованість, інтелігентність, скромність. Значна частина кореспонденції розкриває хід бойових дій на фронті, умови солдатського побуту. У листі однополчанина О.П. Гридньова до його дружини читаємо: «...Ваш барін живий і здоровий... Як бачу я, і за розповідями солдатів, на лівому березі Вісли 10 – 11 жовтня був страшний суд, який господа пережили благополучно. Наразі наші солдати риють окопи. Не знаю, хто буде наступати: австрійці чи ми. У нашій частині спостерігаються ознаки холерних хворих. Учора один помер...» [7].

Так сталося, що доля народжених наприкінці XIX ст. була двічі опалена війною. У фондовій колекції Меморіального комплексу зберігаються матеріали періоду Першої та Другої світових воєн 12 осіб.

Дві війни випали на долю Григорія Олександровича Дахненка. Про ті роки нагадує фото з родинного архіву 1916 р. та запис у військовому квитку [8]. Командирів відділення Г.О. Дахненку довелося тричі пройти з боями Україною: уперше в 1915 – 1918 рр.; удруге – в 1941 – 1942 рр., третього разу – у 1943 – 1944 рр. Якщо не ставити дат подій, то можна заблукати в часі, настільки спірально відбувалися

бойовища обох воєн. Навіть найвизначніші місця боїв на українській землі збіглися географічно із зсувом у часі на чверть століття. У листі до рідних з фронту від 12 липня 1944 р. Григорій Дахненко писав: «...Перебуваю зараз неподалік місць і доріг, проторених мною особисто в стару імперіалістичну війну. Якщо звернеш трохи праворуч, то не виключена можливість побувати ще раз у тих місцях і вклонитися могилам товаришів і друзів юних років, загиблих у ту війну. Тоді їх жаль було, а зараз ніби заздрісно – лежать собі, ні тривог, ні турбот не знаючи, це з одного боку, а з іншого – що проку гнити у землі...» [9].

Фронтowymi дорогами обох воєн пройшов Сидір Артемович Ковпак. Учасник Брусилівського прориву, відзначений високими нагородами. Відважний розвідник Першої світової С.А. Ковпак двічі нагороджений Георгіївськими хрестами. Про мобілізацію до лав російської армії у 1914 р. він зазначає в рукописній автобіографії, що експонувалася на виставці [10]. У 1941 – 1943 рр. – один з організаторів і керівників партизанського руху в Україні, двічі Герой Радянського Союзу.

На фронтах Першої світової не раз відзначався поручик Семен Олександрович Краснопевцев. На виставці було представлено його фото 1916 р. [11]. У послужному списку воїна за 1915 – 1917 рр., який можна було побачити поруч, – записи про нагородження орденами Св. Станіслава III ст., Св. Анни III ст. та солдатським Георгіївським хрестом IV ст. [12]. 19 серпня 1917 р. у бою під Іксюлем С.О. Краснопевцев зазнав отруєння задушливими газами, але залишився в строю. У роки Другої світової воював на Ленінградському, Північно-Кавказському, Донському, Сталінградському, Південному та 4-му Українському фронтах. Закінчив війну у званні генерал-полковника.

Через дві війни пройшов і Кирило Іванович Осьмак. У Першу світову перебував на Південно-Західному фронті – завідувач хлібопекарні, про що засвідчено в посвідченні особи 1916 р. [13]. Під час Другої – брав участь у національно-визвольних змаганнях в Україні, Президент Української Головної Визвольної Ради. У 1944 р. заарештований і засуджений до позбавлення волі терміном на 25 років. Помер у 1960 р., реабілітований 1994 р.

Кожна війна, навіть найкоротша, завжди супроводжується смертями, каліцтвами, а також полонем. У ХХ ст. це явище набуло небачених масштабів. Лише в період Першої світової війни бранцями стали близько 8 млн солдатів і офіцерів, тобто в полоні опинився кожен дев'ятий від загальної чисельності мобілізованих [2, 629]. Сумний досвід Першої світової щодо ігнорування норм міжнародного права та негуманного ставлення до військовополонених набув небувалого масштабу в усіх подальших війнах. Про тортури і нелюдські страждання військових російської армії в німецькому полоні можна було дізнатися з журналу «Нива» за 1915 р., представленого на виставці «Апокаліпсис ХХ століття. Світові війни» [14].

Для висвітлення подій на фронтах Першої світової війни були використані фото і художні ілюстрації журналів «Огонёк», «Нива» та «Нові ілюстрації».

У фондах музею зберігається зібрання журналів «Нові ілюстрації» 1915 – 1917 рр. видання (46 одиниць) [15]. Саме під час підготовки до виставки ще 11 номерів журналів «Огонёк» та 17 номерів журналу «Нива» 1915 р. видання поповнили фондову колекцію музею [16].

До теми Першої світової війни науковці музею повернулися у травні 2015 р., на жаль, у нових реаліях, коли на Сході України точилися бойові дії. Але тепер уже внуки і правнуки учасників світових війн відстоювали незалежність й територіальну цілісність України на її східних теренах. Це був виставковий проект «Родинна пам'ять про війну: Збережено».

Серед його героїв – родина Михайлових. Світові війни забрали життя чотирьох із п'яти синів цієї сім'ї. Старший Гаврило загинув у 1916 р. під час Брусилівського прориву, Андрій – у 1942 р. У листі із фронту 1 серпня 1943 р. один із братів, Микола, згадував перший день Першої світової війни, на яку припало його дитинство: «...29 років тому я, як угорілий, метався станицею (1 серпня 1914 р.), ліз, куди треба й не треба. Незвичне слово «війна» бриніло в моїх вухах, своєрідно переломлюючись у палкій дитячій уяві. Я із заздрістю дивився на козака, солдата, які направлялися на фронт. Мені не зрозумілі були воплі жінок, які проводжали чоловіків. І стримані, похмурі обличчя дорослих здавалися мені недоречними, такими, що не відповідають обставинам... І ось зараз...» [17]. А нині він уже сам на фронті, усвідомивши жах того, що відбувалося тоді, розуміючи крики розпачу жінок та стримані суворі обличчя чоловіків. Через півтора місяця він загинув. Того ж року поліг на фронті і брат Анатолій.

У 2013 р. під час відрядження науковців музею до Донецька в рамках музейного науково-гуманітарного проекту «Родинна пам'ять про війну» було зібрано комплекс матеріалів родини Кулаг. На фронтах Другої світової воювали троє синів і батько. Пощастило залишитися живим лише Іванові Кулазі – у роки війни оперуповноваженому контррозвідки «СМЕРШ», а в мирний час очолював Донецьке обласне відділення пошуково-видавничого агентства «Книга Пам'яті України», почесний громадянин м. Донецька. Саме він і передав до музею фотосвітлинку 1918 р. свого батька – Івана Мироновича Кулаги, учасника Першої світової війни, загинув 15 серпня 1942 р. на фронтах Другої світової [18]. З часом завдяки кропіткій роботі фахівців науково-дослідного відділу музею з питань військових втрат України та історичної пам'яті було знайдено «похоронку» на І.М. Кулагу, що зберігається у Меморіальному комплексі [19].

Є учасники двох світових війн і серед героїв основної експозиції музею.

Чотирма Георгіївськими хрестами відзначений Василь Іванович Калінін, матеріали якого можна побачити в залі, присвяченому обороні Києва [20]. Хоробрим генералом, чуйною людиною запам'ятали його однополчани. Під час тяжких боїв під Котельвою на Полтавщині у 1943 р. нагороди Великої війни «підняли» бойовий дух бійців і переломили хід битви. Про це розповідав однополчанин В.І. Калініна в листі до його дружини й сина: «...Я попросив Василя Івановича вдягнути Георгіївські хрести. Він почав відмовлятися, мовляв, вони царські. Але

я на поліг... Ми пішли, і як тільки він з'явився в бойових порядках, солдати, не дивлячись на обстріл, піднімалися з місць на повний зріст і вітали його. Коли атаки були відбиті, солдати і офіцери дізналися, що їх генерал – повний Георгіївський кавалер, всі біля нього збиралися і довго його розпитували...» [21].

Ще у 1974 р., у рік відкриття музею, до його колекції потрапили нагороди учасника Першої світової війни Михайла Івановича Сагайдачного, наразі представлені в розділі експозиції, що розповідає про участь наших земляків у боях під Москвою. Три Георгіївських хрести і медаль «За хоробрість» передав до музею вже після смерті батька син Юрій [22]. У роки Другої світової війни вся українська родина Сагайдачних воювала з ворогом. Батько, мати й син Юрій у лавах народного ополчення. Згодом Юрій Сагайдачний за мужність і відвагу, виявлені під час форсування Дніпра, був удостоєний звання Героя Радянського Союзу. Старший син Володимир, танкіст, захищав Ленінград і зник безвісти.

Необхідність якимось чином скоординувати зусилля з дослідження й музеєфікації теми призвели до появи на початку цього року нового музейного проекту «Перша світова війна. Український фактор». Він включає в себе теоретичні дослідження, комплектування фондової колекції, підготовку наукових публікацій, виставок, проведення освітніх заходів і є складовою масштабного плану майбутньої реекспозиції музею.

Наразі проект робить свої перші кроки, одним з яких є і ця публікація. Певним етапом у реалізації проекту стала виставка «З окопів Першої світової», відкрита в січні 2017 р. Вона є наслідком давніх контактів науковців музею з членами Всеукраїнської громадської організації «Союз “Народна пам'ять”» (голова правління – Я.О. Жилкін).

Пошуковці передали на довічне зберігання до Меморіального комплексу реліквії, знайдені під час експедиції «Черемха – 2016» у Закарпатській області, на позиціях Першої світової війни, що проходили на г. Кукул. Усього – 82 предмети: рештки озброєння, військового спорядження, предмети солдатського побуту вояків армій Австро-Угорщини, Німеччини та Росії. Ці реліквії й стали основою виставки.

Одним із джерел надходження до музею артефактів періоду Першої світової війни є плідна співпраця науковців Меморіального комплексу та співробітників Державної фіскальної служби України. За цей час фондову колекцію музею поповнили близько 30 предметів, серед яких – грошові знаки, поштові картки, запальнички, нагороди, бінокль та шабля морська офіцерська в піхвах. До цього у фондах уже зберігалася саксонська піхотна офіцерська шпага зразка 1911 р. учасника двох світових війн – Павла Михайловича Бушуєва. [23].

Улітку 2017 р. відбулася чергова передача працівниками Київської митниці до музею історико-культурних цінностей доби Першої світової – майже 50 монет переважно Російської, Німецької та Австро-Угорської імперій, а також грошові знаки таких країн, як Велика Британія, Греція, США, Куба. Наразі вони проходять атрибуцію.

Робота проекту триває, проводиться дослідження нових музейних надходжень. Улітку цього року під час ремонтних робіт у приватному будинку в м. Фастів Київської області будівельники знайшли останки людини, а поруч із ними – солдатський медальйон періоду Першої світової війни. Цікава знахідка тієї епохи після ретельного дослідження поповнить фондову колекцію музею.

Черговим кроком у реалізації проекту стане підготовка виставки, присвяченої 100-річчю підписання Берестейського миру.

Понад 100 років віддаляють нас від буремних подій Першої світової, тому комплектування фондів з цієї теми завдання не з легких. На сьогодні фондова колекція Національного музею історії України у Другій світовій війні налічує близько 300 музейних предметів періоду Першої світової війни. Переважна більшість – це журнали, газети, плакати, фотосвітлини, грошові знаки, нагороди, рештки озброєння та військового спорядження.

Джерела та література:

1. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – Т. 8. – К.: Наук. думка, 2011. – 520 с.*
2. *Мировые войны XX века: в 4 кн. / Ин-т всеобщей истории РАН. – Кн. 1: Первая мировая война. Исторический очерк / Отв. ред. Г.Д. Шкундин. – М.: Наука, 2005. – 686 с.*
3. *Федір Турченко. Україна в Першій світовій війні // Пам'ятки України: історія та культура. – К., 2016. – № 7 (227). – С. 42 – 49.*
4. *Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс (далі Фонди НМІУДСВ). – КН-246887. – П-2097; КН-246888. – П-2098; КН-246745. – П-2029; КН-246757. – П-2041; КН-246760. – П-2044; КН-246761. – П-2045; КН-246765. – П-2049; КН-246768. – П-2052; КН-246773. – П-2057; КН-247786. – П-2165; КН-247797. – П-2176.*
5. *Фонди НМІУДСВ. – НД-29158; КН-258753. – Д-62875.*
6. *Фонди НМІУДСВ. – КН-221252. – Д-37684; КН-221253. – Д-37685; КН-221254. – Д-37686; КН-221255. – Д-37687; КН-221256. – Д-37688; КН-221259. – Д-37691; КН-221245. – Ф-29454; КН-221260. – Філ-1790; КН-221261. – Філ-1791.*
7. *Фонди НМІУДСВ. – КН-221258. – Д-37689.*
8. *Фонди НМІУДСВ. – НД-28805.*
9. *Фонди НМІУДСВ. – КН-256007. – Д-61217.*
10. *Фонди НМІУДСВ. – НД-27467.*
11. *Фонди НМІУДСВ. – КН-215086. – Ф-28764.*
12. *Фонди НМІУДСВ. – КН-215094. – Д-35307.*
13. *Фонди НМІУДСВ. – КН-264075. – Д-66415.*
14. *Фонди НМІУДСВ. – КН-266279. – Г-80298.*
15. *Фонди НМІУДСВ. – КН-257648 – 257691. – Г-79537 – 79580; КН-258325 – 258317. – Г-79596 – 79598.*
16. *Фонди НМІУДСВ. – КН-266258 – 266285. – Г-80277 – 80304.*
17. *Фонди НМІУДСВ. – КН-225914. – Д-39677.*
18. *Фонди НМІУДСВ. – КН-257736. – Ф-33356.*
19. *Фонди НМІУДСВ. – ТФ-5248/5.*
20. *Фонди НМІУДСВ. – НД-20381.*

21. Фонди НМІУДСВ. – НД-24905.
22. Фонди НМІУДСВ. – КН-58163. – НН-4085; КН-58164. – НН-4086; КН-58165. – НН-4087; КН-58162. – НДМ-2085.
23. Фонди НМІУДСВ. – КН-27141. – ЗТ-689.

© **Татьяна СТРИХАРСКАЯ**

МУЗЕЙНЫЙ ПРОЕКТ «ПЕРВАЯ МИРОВАЯ. УКРАИНСКИЙ ФАКТОР». ПЕРВЫЕ ШАГИ

Освещаются первые попытки научных сотрудников Национального музея истории Украины во Второй мировой войне через выставочные проекты показать самые большие катастрофы XX столетия – Первую и Вторую мировые войны, в процессе подготовки к которым и исследования фондовой коллекции музея и родилась идея нового музейного проекта «Первая мировая. Украинский фактор». Анализируются первые шаги реализации проекта.

Ключевые слова: *Первая мировая война, Национальный музей истории Украины во Второй мировой войне, выставочные проекты, фондовая коллекция музея.*

© **Tetiana STRIKHARSKA**

MUSEUM PROJECT «THE FIRST WORLD WAR. THE UKRAINIAN FACTOR». THE FIRST STEPS

The article highlights the first attempts of researchers of the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War to show through exhibition projects the world's largest tragedies of the 20th century – the First and the Second World Wars; during the preparations to the exhibitions and the study of the museum's fund collection the idea originated with the presentation of a new museum project «The First World War. The Ukrainian factor». The article analyzes the first steps of the project implementation.

Key words: *the First World War, the National Museum of the History of Ukraine in the Second World War, exhibition projects, fund collection of the museum.*

Виставка «З окопів Першої світової»

Виставка «З окопів Першої світової»

Медальйон невідомого солдата Першої світової